

ВІДГУК

**офіційного опонента - доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента Національної академії правових наук України
Мерник Анастасії Муслімівни**

**на дисертацію Шепеля Тараса Петровича на тему «Теоретико-правові
засади комерційного судочинства», подану на здобуття ступеня доктора
філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Тема, обрана Шепелем Т. П., є своєчасною і має самостійне теоретичне та прикладне значення. Її актуальність зумовлена кількома взаємопов'язаними обставинами.

В умовах поглиблення євроінтеграційних процесів, ускладнення комерційних відносин та цифрової трансформації економіки особливої актуальності набуває питання ефективного, передбачуваного і професійного вирішення спорів, що виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності, оскільки воно безпосередньо впливає на інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність української держави та економіки.

Так, дійсно, як зазначає дисертант, вітчизняна правнича доктрина і чинне законодавство України історично оперують поняттям «господарське судочинство», сформованим під впливом успадкованої від радянського періоду категорії «господарська діяльність». Водночас у правових системах держав із усталеними традиціями ринкової економіки, зокрема держав — членів Європейського Союзу, використовується більш уніфіковане визначення поняття комерційного судочинства, яке охоплює більш широке коло юрисдикційних і суміжних правових механізмів вирішення та врегулювання спорів, і не обмежується процесуальною діяльністю державних судів. Вбачається, що зазначена термінологічна і концептуальна розбіжність має не тільки мовний, а й системний характер, адже вона впливає на розуміння предмета відповідних спорів, на побудову судової спеціалізації, а також на здатність національної правової системи бути зрозумілою для іноземного учасника комерційних відносин.

Актуальність теми зумовлена також і тим, що в Україні триває рекодифікація цивільного законодавства, у межах якої переглянуто співвідношення Цивільного кодексу України і Господарського кодексу України, який на сьогодні втратив чинність. За таких умов питання про комерційне судочинство безпосередньо пов'язане з майбутньою моделлю спеціалізованого вирішення комерційних спорів після оновлення матеріально-правової основи приватного права, а отже, потребує саме теоретико-правового, а не лише галузевого опрацювання.

Окремої уваги заслуговує обраний здобувачем кут зору на цифрову трансформацію комерційного обороту. Поширення цифрових форм укладення та виконання договорів, поява віртуальних активів, платформних економічних моделей і автоматично виконуваних договірних конструкцій формує нові категорії спорів, вирішення яких потребує спеціальної підготовки суддів, належної технологічної інфраструктури суду, а також процесуальних інструментів роботи з електронними доказами, цифровими даними й алгоритмічними рішеннями. Як слушно зазначає дисертант, ця обставина становить самостійну підставу для подальшого розвитку моделі комерційного судочинства в Україні, а не є лише технічним супроводом судового провадження.

Отже, обрана Шепелем Т. П. тема є актуальною і своєчасною, має теоретичне та прикладне значення і відповідає потребам як юридичної науки, так і правотворчої і правозастосовної практики. Варто також зазначити, що дисертація виконана в межах планових науково-дослідних тем відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, що засвідчує її зв'язок із науковими програмами наукової установи.

Наукова обґрунтованість і достовірність положень дисертації, відповідність її змісту темі. Ознайомлення з текстом дисертації та науковими публікаціями здобувача дає підстави стверджувати, що сформульовані в

роботі наукові положення, висновки і пропозиції є науково обґрунтованими та достовірними.

Так, теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних учених у галузі теорії права і держави, господарського права і процесу, судоустрою та порівняльного правознавства, а також фундаментальні дослідження зарубіжних авторів. Нормативну базу утворюють Конституція України, законодавство України у сферах цивільного права, господарських відносин, процесуального права, арбітражу та інших альтернативних способів врегулювання спорів, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, акти Європейського Союзу, а також нормативні акти Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучених Штатів Америки та інших держав. Список використаних джерел налічує 260 найменувань, значну частину яких становлять іншомовні наукові праці та нормативні акти в оригіналі, що засвідчує самостійне опрацювання здобувачем зарубіжного матеріалу.

Позитивної оцінки заслуговує залучення емпіричної складової дослідження: статистичних даних Вищої ради правосуддя, матеріалів Інформаційної панелі правосуддя Європейського Союзу, звітів Світового банку «Ведення бізнесу» та результатів опитувань Європейської Бізнес Асоціації. Це надало здобувачеві змогу зіставити теоретичні побудови з фактичним станом правозастосування та з оцінками підприємницького середовища, що для обраної теми має принципове значення.

Мета дослідження, яка полягає у формуванні цілісної теоретико-правової концепції комерційного судочинства як самостійної категорії правової системи та у виробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо його розвитку в Україні, узгоджена з визначеними завданнями, об'єктом і предметом. Об'єктом дослідження визначено суспільні відносини, що складаються у сфері організації, функціонування та розвитку юрисдикційних механізмів вирішення комерційних спорів у їх системній взаємодії, предметом

— теоретико-правові засади комерційного судочинства. Структура роботи побудована відповідно до поставлених завдань, кожне з яких знайшло розв’язання у відповідному підрозділі, а результати узагальнено у висновках до розділів та в загальних висновках.

Зміст дисертації повністю відповідає її темі. Слід окремо зазначити, що здобувач послідовно утримується в межах теоретико-правового рівня аналізу і не підміняє його галузевим процесуальним дослідженням, що для теоретико-правової тематики є важливим показником методологічної дисципліни. Отже, наукове завдання, поставлене у дисертації, слід вважати виконаним на належному рівні.

Оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Методологічна складова дисертації опрацьована ґрунтовно, їй присвячено окремий підрозділ роботи. Варто зазначити, що здобувач не обмежився переліком методів, а розкрив пізнавальні можливості кожного з них стосовно предмета дослідження і визначив порядок їх узгодженого застосування із зазначенням підрозділів, у яких застосовано відповідний метод.

Так, методологічну основу дисертації становлять: діалектичний метод, застосований для з’ясування взаємодії приватноправових і публічно-правових засад комерційного судочинства, історичної змінюваності його інституційних форм та зв’язку між понятійними й організаційними змінами у відповідній сфері; методи індукції і дедукції, використані для узагальнення джерельного матеріалу та формулювання авторських висновків; історико-правовий метод, який дав змогу простежити розвиток відповідних інституцій від купецьких юрисдикцій середньовічної Європи та магдебурзького права в українських містах через радянський державний арбітраж до сучасної моделі господарських судів України; порівняльно-правовий метод, застосований для аналізу зарубіжних моделей організації комерційного судочинства та встановлення їхніх спільних і відмінних ознак; системно-структурний метод, який використано для з’ясування місця комерційного судочинства у правовій системі; формально-юридичний метод, а також метод правового

модельовання, застосований для побудови теоретико-правової моделі комерційного судочинства.

Заслуговує на увагу обґрунтований у роботі багаторівневий підхід, за яким філософський рівень розкриває співвідношення приватноправової автономії учасників комерційних відносин і публічно-правової легітимації здійснення правосуддя; загальнонауковий рівень забезпечує системне, історико-логічне та структурно-функціональне осмислення предмета; спеціально-юридичні методи уможливають аналіз норм відповідного регулювання, порівняння зарубіжних моделей і модельовання можливих напрямів розвитку; емпіричний рівень пов'язує теоретичні висновки із судовою практикою, статистичними показниками, оцінками підприємницького середовища і станом правозастосування. Отже, є всі підстави для висновку про належне оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Структура і основний зміст дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 271 сторінку, з них 217 сторінок основного тексту. Виклад матеріалу є логічним і послідовним, а розділи органічно пов'язані між собою.

У першому розділі «Історико-правові та методологічні засади дослідження комерційного судочинства» розкрито гносеологічні аспекти дослідження комерційного права як основи формування комерційних відносин і комерційного судочинства, визначено методологічні підходи до пізнання цього правового явища, а також проаналізовано основні концепції сучасного праворозуміння з погляду їх застосовності до предмета дослідження. Належним чином розкрито нормативно-практичну природу комерційного права, норми якого формуються з усталеної ділової практики і набувають юридичної сили у співвіднесенні з реальним станом комерційного обороту. Досить цікавим виглядає проведене здобувачем зіставлення

гносеологічної структури спорів, що виникають у сучасному цифровому середовищі, зі структурою спорів, які вирішувалися середньовічними купецькими юрисдикціями. Так, попри принципово новий предмет обороту дисертант виявляє сталу пізнавальну модель, у межах якої суд відтворює усталену практику ринку як підставу для оцінки правомірності поведінки сторін.

У другому розділі «Особливості комерційного судочинства: сутнісні ознаки та характеристики» з'ясовано правову природу комерційного судочинства, сформульовано його поняття і сутнісні ознаки, розкрито співвідношення приватноправових і публічно-правових засад формування та функціонування відповідних інституцій, а також охарактеризовано юрисдикційні механізми вирішення комерційних спорів у їх інституційному різноманітті. Вбачається обґрунтованим висновок здобувача про дуалістичну правову природу комерційного судочинства, за яким приватноправова складова ґрунтується на автономії учасників комерційних відносин, свободі договору та диспозитивності, а публічно-правова виявляється у гарантіях справедливого розгляду, незалежності й безсторонності суду або арбітрів, судовому контролю, вимогах публічного порядку, а також у визнанні і виконанні рішень. Заслуговує на увагу і теза про те, що значна частина інститутів комерційного судочинства постала з купецької та підприємницької саморегуляції, правила, звичаї та інституції якої поступово отримували нормативне закріплення і входили до структури органів правосуддя.

У третьому розділі «Порівняльний аналіз моделей побудови та діяльності комерційних судів» здійснено порівняльно-правовий аналіз моделей організації комерційних судів у романо-германській та англосаксонській правових традиціях і обґрунтовано перспективи розвитку комерційного судочинства в Україні. Так, здобувач розглядає комерційні трибунали Французької Республіки, палати у комерційних справах при земельних судах Федеративної Республіки Німеччина та новітні комерційні суди і комерційні палати, запроваджені у цій державі законодавчими змінами

2024 року, італійські спеціалізовані відділення у підприємницьких справах, Нідерландський комерційний суд, Комерційний суд Англії та Уельсу, Канцлерський суд штату Делавер, а також спеціалізовані судові інституції для вирішення міжнародних комерційних спорів. За результатами аналізу виявлено функціональне зближення двох правових традицій у напрямі посилення спеціалізації комерційного судочинства, цифровізації судових процедур і використання професійного досвіду учасників комерційних відносин. Важливим є застереження дисертанта про те, що ефективність кожної моделі залежить від інституційних передумов відповідного правопорядку і не може бути механічно перенесена до іншої правової системи.

Підрозділ 3.3 роботи є практично значущим, оскільки у ньому окреслено три варіанти організаційної трансформації спеціалізованої судової вертикалі вирішення комерційних спорів в Україні та обґрунтовано напрями вдосконалення конституційного і законодавчого регулювання у відповідній сфері. Варто зазначити, що здобувач розглядає ці варіанти і як альтернативні організаційні рішення, і як можливі послідовні етапи одного процесу, а також окреслює запобіжники, покликані унеможливити негативні наслідки некритичного запозичення іноземних моделей.

Загальні висновки роботи мають узагальнюючий характер, відповідають змісту попереднього викладу і не містять положень, які не були б обґрунтовані в основному тексті.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація Шепеля Т. П. належить до перших у вітчизняній теорії права і держави комплексних наукових праць, у яких визначено та охарактеризовано теоретико-правові засади комерційного судочинства як інструменту захисту прав та інтересів учасників комерційних відносин. Сформульовані у вступі положення наукової новизни коректно структуровані за рівнями «уперше», «удосконалено» і «набули подальшого розвитку» та підтверджуються змістом відповідних підрозділів.

Серед результатів, одержаних уперше, найбільш вагомими вбачаються такі положення.

По-перше, обґрунтовано теоретичну концепцію комерційного судочинства як самостійної правової категорії. Авторське визначення, за яким комерційне судочинство є системою форм і способів вирішення спорів, що виникають у сфері комерційних відносин, і поєднує державні та недержавні юрисдикційні інститути із суміжними правовими механізмами врегулювання спорів, має теоретико-правовий, а не нормативний характер, що надає йому стійкості до можливих інституційних змін. Таке рішення вбачається виваженим і методологічно послідовним.

По-друге, здійснено теоретико-правове розмежування понять «комерційне судочинство» і «господарське судочинство» та доведено їх нетотожність за обсягом, концептуальною основою та інституційним змістом. Господарське судочинство визначено як українське інституційне ядро комерційного судочинства, яке, проте, не вичерпує його змісту. Вважаємо, що це положення має самостійне значення для понятійного апарату теорії права і держави.

По-третє, виявлено історичну послідовність української традиції спеціалізованого вирішення комерційних спорів від магдебурзького права в українських містах до її зламу після більшовицького захоплення влади і ліквідації попередніх судових установ, а також обґрунтовано вплив цього розриву на сучасний стан правового регулювання. Переконливо показано, що запроваджена в радянський період категорія «господарювання» не передбачала підприємницького ризику й одержання прибутку як визначальної мети діяльності, а вирішення спорів між підприємствами було передано до системи державного арбітражу як органу адміністративного управління, що не належав до судової влади.

По-четверте, розглянуто організаційну форму змішаного складу комерційного суду як перспективний спосіб інституційної трансформації державного спеціалізованого суду, що поєднує професійну суддівську

компетентність зі спеціальними знаннями представників підприємницького середовища.

Обґрунтованими є також положення, удосконалені у дисертації, а саме: гносеологічний підхід до пізнання комерційного права і судочинства на основі поєднання позитивістського, природно-правового та соціологічного підходів; наукові уявлення про дуалістичну правову природу комерційного судочинства; підходи до розуміння спеціалізації судової влади, за якими комерційне судочинство розглядається як спосіб інституційного пристосування правосуддя до особливостей сучасного підприємницького обороту. Подальшого розвитку набули висновки щодо інституційної взаємодії державних судів, міжнародного комерційного арбітражу, третейського розгляду та медіації; порівняльно-правовий аналіз моделей організації комерційних судів; теоретичні засади застосування принципів добросовісності, розумності та справедливості при вирішенні комерційних спорів, а також пропозиції щодо вдосконалення конституційних засад регулювання відповідної сфери.

Повнота викладу результатів дисертації в наукових публікаціях. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано вісім наукових праць. Із них три статті – в наукових фахових виданнях України, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України; усі вони є одноосібними і мають активні ідентифікатори DOI. Чотири публікації засвідчують апробацію матеріалів дисертації. Одна наукова праця є спільною аналітичною роботою, особистий внесок здобувача у якій відображено окремо.

Кількість публікацій відповідає вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. За змістом фахові статті охоплюють ключові напрями дослідження: побудову системи судових органів з вирішення комерційних спорів у тоталітарних державах; кадрові процедури формування складу комерційних судів за участю організацій підприємницького

середовища в країнах Європи і світу; інститут суддів за сумісництвом у країнах загального права. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України та оприлюднені на чотирьох науково-практичних заходах.

Отже, наукові результати дисертації висвітлені в публікаціях здобувача з достатньою повнотою, а самі публікації відповідають темі дослідження.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні положень теорії права і держави щодо правової природи, поняття та місця комерційного судочинства у правовій системі України, а також у розробленні відповідного понятійного апарату, необхідного для проведення подальших наукових досліджень на галузевому рівні.

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з можливістю їх використання у законопроектній діяльності, у нормотворчій роботі органів виконавчої влади та в діяльності органів суддівського врядування під час підготовки і реалізації змін у системі вирішення комерційних спорів, у правозастосовній практиці, а також у навчальному процесі під час підготовки відповідних навчальних курсів. Слід окремо звернути увагу на те, що окремі положення дисертації вже використано автором при розробленні концепції змін до господарського процесуального законодавства та при формуванні складу постійно діючого Третейського суду при Торгово-промисловій палаті України, що додатково засвідчує прикладну придатність одержаних результатів.

Дотримання здобувачем академічної доброчесності. Опрацювання тексту дисертації та наукових публікацій здобувача не виявило ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації. Дотримання академічної доброчесності здобувачем підтверджено довідкою про результати перевірки на академічний плагіат. Робота є самостійним науковим дослідженням, у якому відображено власні ідеї і напрацювання автора. Використані

у дисертації положення праць інших учених супроводжуються відповідними посиланнями і застосовані для аргументації авторських висновків. У публікації, виконаній у співавторстві, особистий внесок здобувача зазначено окремо. Крім того, дисертація містить декларацію про використання інструментів штучного інтелекту, у якій розмежовано допоміжні технічні операції та власний інтелектуальний продукт автора, що відповідає сучасним стандартам академічної прозорості.

Дискусійні положення та зауваження. Позитивно оцінюючи дисертацію в цілому, доцільно звернути увагу на окремі положення, які мають дискусійний характер і потребують додаткового висвітлення під час публічного захисту.

1. Заслугує на увагу обґрунтована автором теза про те, що формування правового регулювання комерційних відносин значною мірою зумовлене реальною практикою комерційного обороту. Цілком підтримуючу загальну концепцію теорії права відповідно до якої суспільні відносини є первинними щодо норми права та визначають потребу в їх правовому регулюванні, видаються дискусійними та категоричними окремі положень роботи, відповідно до яких «у комерційному праві норма часто йде слідом за практикою» (стор. 29), а професійне середовище визначається як «джерело первинного правового знання» (стор. 31). В юридичній дійсності можемо знаходити приклади, коли спочатку формується норма права, а потім вже соціально-економічна практика. Якщо уточнювати тезу здобувача, то мова скоріше має йти про першочерговість економічної потреби, а не сформованої практики. Так, ринок краудфандинг не функціонував в Європі, а відповідно не могла формуватися комерційна практика, до моменту прийняття Регламенту ЄС 2020/1503 про європейських постачальників послуг краудфандингу для бізнесу. В цьому випадку не відбулась кодифікація та закріплення усталеної європейської практики. Спочатку була створена нормативна основа, а потім вже почала формуватися практика функціонування ринку. Тому процитовані тези автора доцільно було б додатково диференціювати залежно від способу

формування відповідної норми. Дійсно, значна частина правових конструкцій комерційного права виникає як результат узагальнення та нормативного закріплення усталених моделей поведінки учасників ділового обороту. Водночас право не лише відображає вже існуючі суспільні відносини, а й може виконувати регулятивну функцію, встановлюючи нові правила поведінки, визначаючи бажані стандарти комерційної діяльності та стимулюючи трансформацію існуючої практики. У зв'язку з цим більш переконливою видається характеристика співвідношення комерційної практики та нормативного регулювання не як одностороннього руху «від практики до норми», а як процесу їх взаємного впливу, за якого суспільні відносини зумовлюють виникнення та розвиток правових норм, а сформовані норми, у свою чергу, впливають на подальшу трансформацію економіко-правових відносин.

2. Здобувач слушно виокремлює цифрову трансформацію як самостійну підставу подальшого розвитку моделі комерційного судочинства (стор. 180, 198, 209) і докладно розглядає нові категорії спорів, пов'язані з віртуальними активами, платформними моделями та автоматично виконуваними договірними конструкціями. Водночас у роботі меншою мірою висвітлено питання правових гарантій конфіденційності, захисту персональних даних та комерційної таємниці в умовах електронного судового провадження і транскордонного обміну процесуальними документами. Зазначене питання вбачається принципово важливим саме для комерційних спорів, у яких сторони традиційно зацікавлені у збереженні конфіденційності ділової інформації, тоді як публічність судового розгляду залишається конституційною засадою здійснення правосуддя. Бажано, щоб під час захисту здобувач висловив свою позицію щодо співвідношення відкритості судового процесу і збереження конфіденційності комерційної інформації в цифровому середовищі, зокрема стосовно запропонованої ним багатосторонньої третейської угоди в цифровому оформленні з приєднанням за допомогою кваліфікованого електронного підпису.

3. Здобувач послідовно розмежовує три рівні регулювання питання про залучення іноземних фахівців до спеціалізованого вирішення транскордонних комерційних спорів і переконливо доводить, що безпосередня участь таких осіб у здійсненні правосуддя у складі державних судів України за чинного конституційного регулювання є неможливою. Проте пропозиція щодо можливої майбутньої конституційної реформи потребує додаткової аргументації в частині гарантій, які мали б її супроводжувати, зокрема з огляду на вимоги до статусу судді та на потребу збереження суверенітету судової влади в умовах особливих правових режимів. Подальше уточнення і розвиток авторської позиції з цього питання може бути предметним напрямком продовження наукового пошуку автора в подальших роботах.

4. На сторінці 202 роботи автор аргументує тезу щодо критерія залучення змішаного складу суду, непрофесійних суддів, делегованих підприємницьким середовищем. Таким критерієм у роботі виступає «... значний майновий інтерес, де особливо виразними є корупційні ризики, висока ціна спору та потреба у фаховому вирішенні». При цьому виникає питання, чому «фахове вирішення» справи із залученням «непрофесійних суддів» має бути саме у «справах зі значним майновим інтересом»? Видається, що сам по собі майновий інтерес не є достатнім для необхідності залучення «непрофесійних суддів». Можливо більш обґрунтованими критеріями залучення «непрофесійних суддів» може бути складність спору, галузева специфіка предмету спору, його транскордонний характер, складність фінансових операцій?

Водночас висловлені зауваження мають дискусійний характер і стосуються переважно напрямів подальшого наукового опрацювання обраної проблематики. Вони жодною мірою не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та не ставлять під сумнів наукову новизну і обґрунтованість одержаних здобувачем результатів.

Загальний висновок. Дисертація Шепеля Тараса Петровича «Теоретико-правові засади комерційного судочинства» є завершеною

самостійною науковою працею, виконаною особисто здобувачем у вигляді кваліфікаційної наукової роботи на правах рукопису. Робота містить нові науково обґрунтовані теоретичні результати, які в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для теорії права і держави, характеризується єдністю змісту та засвідчує особистий внесок автора.

Отже, за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю положень, відповідністю змісту темі, рівнем виконання поставленого наукового завдання, повнотою висвітлення результатів у наукових публікаціях та оволодінням здобувачем методологією наукової діяльності дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а також Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03 лютого 2017 р. за № 155/30023 (зі змінами).

Її автор, Шепель Тарас Петрович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
доцент кафедри теорії та історії права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

Анастасія МЕРНИК

11 серпня 2026 року